

Усмішка

На головному майдані черга постала ще о п'ятій годині, коли за вибіленими інеш полями співали далекі півні та ніде не було вогнів. Тоді довкола, серед розбитих будівель, пасмами висів туман, але тепер, о сьомій ранку, розвиднілось, і він почав танути. Уздовж дороги по двоє, по троє підшиковувалися до черги ще люди, яких привабило до міста свято та базарний день.

Хлопчисько стояв одразу за двома чоловіками, які гучно розмовляли між собою, але у чистім холоднім повітрі звук голосів здавався удвічі гучнішим. Хлопчисько притупцював на місці і дмухав на свої червоні, у саднах, руки, позираючи то на брудну, з грубої мішкловини, одержу сусідів, то на довгий ряд чоловіків та жінок попереду.

– Чуєш, хлопче, а ти що тут робиш так рано? – мовив чоловік за його спиною.

– Це моє місце, я тут чергу зайняв, – відповів хлопчик.

– Біг би ти, хлопче, звідси та поступився своїм місцем тому, хто знається на цій справі!

– Облиш хлопця, – втрутився, різко обернувшись, один із чоловіків, які стояли попереду.

– Я ж жартую, – задній поклав руку на голову хлопчиська. Хлопчик похмуро скинув її. – Просто зважив: дивно це – дитина, так рано, а він не спить.

– Цей хлопець знається на мистецтві, зрозуміло? – сказав захисник, його прізвище було Грігсбі. – А як тебе звать, хлопче?

– Том.

– Наш Том, вже він плюне як слід, вцілить, правда, Томе?

– Авжеж!

Сміх покотився людською шеренгою.

Попереду хтось продавав гарячу каву у тріснутих чашках. Глянувши туди, Том побачив маленьке жарке вогнище та юшку, що булькотіла в іржавій каструлі. Це була не справжня кава. Її заварили з якихось ягід, зібраних на ланах за містом, та продавали по пенні за чашку зігріти шлунок, але мало хто купував – мало кому дозволяла кишеня.

Том кинув погляд туди, де черга зникала за зруйнованою вибухом кам'яною стіною.

– Кажуть, вона *усміхається*, – сказав хлопчик.

– Еге ж, усміхається, – відповів Грігсбі.

– Кажуть, вона зроблена з фарби та полотна.

– Правильно. Саме тому і здається мені, що вона не справжня. Та, справжня, я чув, була на дошці намальована, у давню давнину.

– Кажуть, їй чотириста років.

– Якщо не більше. Коли вже так казати, нікому не відомо, який зараз рік.

– Дві тисячі шістдесят перший!

– Правильно, так кажуть, хлопче, кажуть. Брешуть. А може, трьохтисячний. Чи п'ятитисячний. Звідки нам знати! Стільки часу самісінька веремія була... І лишилися нам лише уламки...

Вони човгали ногами, поволі просувачись уперед по холоднім камінні бруківки.

– Скоро ми її побачимо? – сумовито протяг Том.

– Іще кілька хвилин, не більше. Вони обгородили її, повісили на чотирьох латунних стовпцях оксамитову мотузку, все як слід, щоб люди не підходили надто близь-

ко. І затям, Томе: жодного каміння, вони заборонили жбурляти в неї камінням.

– Добре, сер.

Сонце піднімалось усе вище небосхилом, несучи тепло, і чоловіки скинули з себе вимазані рядна та брудні капелюхи.

– А навіщо ми усі тут зібралися? – спитав, поміркувавши, Том. – Чому ми повинні плювати?

Грігсбі й не глянув на нього, він дивився на сонце, розмірковуючи, котра година.

– Е, Томе, причин безліч. – Він розгублено простягнув руку до кишені, якої вже давно не було, за неіснуючою цигаркою. Том бачив цей рух мільйон разів. – Тут уся справа в ненависті, ненависті до усього, що пов'язане з минулим. Дай-но відповідь мені, як ми дійшли до такого стану? Міста – купи руїн, дороги від бомбардувань – наче пилка, вгору-вниз, поля ночами світяться, радіоактивні... Ось і скажи, Томе, що це, коли не остання підлота?

– Так, сер, звичайно.

– У тому-то й річ... Людина ненавидить те, що її занастило, що їй життя поламало. Вже так вона влаштована. Нерозумно, можливо, але така людська природа.

– А чи є хоч хто-небудь чи що-небудь, чого ми б не ненавиділи? – мовив Том.

– Ось-ось! А усе ця зграя ідіотів, яка орудувала світом у минулому! От і стоїмо тут із самісінького ранку, кишки судомить, стукотимо від холоду зубами – нові троглодити, ні покурити, ні випити, жоднісінької тобі втіхи, крім цих наших свят, Томе. Наших свят...

Том подумки пригадав свята, в яких брав участь останніми роками. Згадав, як шматували та палили книжки на майдані й усі реготали, наче п'яні. А свято науки місяць тому, коли притягли до міста останнього автомобіля, потім кинули жереб, і щасливці могли по одному разу довбнути машину кувалдою!

– Чи пам'ятаю я, Томе? Чи *пам'ятаю*? Та ж я розбив переднє скло – скло, чуєш? Господи, звук який був, розкіш! *Тррахх!*

Том і справді наче почув, як скло розсипається, виблискуючи осколками.

– А Біллу Гендерсону випало двигун роздовбати. Хех, і завзято ж він це спрацював, просто майстерно. Бамм! Та найкраще, – продовжував згадувати Грігсбі, – було того разу, коли громили завод,

який ще намагався виробляти літаки. Ну й потішили ж ми душу! А потім знайшли друкарню та склад боєприпасів – і висадили їх у повітря разом! Уявляєш собі, Томе?

Том поміркував.

– Еге ж.

Полудень. Пахощі зруйнованого міста отруювали спекотливе повітря, щось порпалося серед уламків будівель.

– Сер, це більше ніколи не повернеться?

– Що – цивілізація? А кому вона потрібна? Будь-кому, не мені!

– А от я готовий її терпіти, – мовив один з черги. – Не все, звичайно, але були й у ній свої добрі риси...

– Нащо марнословити! – гукнув Грігсбі. – Будь-що безсенсово.

– Е, – наполягав один із черги, – не поспішайте. Ось побачите: ще з'явиться тямовита людина, яка її підлатає. Запам'ятайте мої слова. Людина з душею.

– Не буде цього, – сказав Грігсбі.

– А я кажу, з'явиться. Людина, в якій душа горнеться до гарного. Він поверне нам – ні, не стару, а, так би мовити, *органічну* цивілізацію, таку, щоб ми могли жити мирно.

– Не встигнеш отямитись, як знову війна!

– Чому ж? Може, цього разу все буде інакше.

Врешті-решт і вони ступили на головний майдан. Водночас до міста в'їхав вершник, тримаючи в руці аркуш паперу. Том, Грігсбі та всі інші, накопичуючи слуху, просувалися вперед – ішли, приготувавшись, засмаковуючи, з розширеними зіницями. Серце Тома билось часто-часто, і земля палила його босі п'яти.

– Ну, Томе, зараз наша черга, не барися!

По кутках обгородженого майданчика стало четверо поліцаїв, четверо чоловіків із жовтим шнурком на зап'ястях – ознакою їхньої влади над іншими. Вони повинні були стежити за тим, щоб не кидали каміння.

– Це для того, – вже востаннє пояснив Грігсбі, – щоб кожному випало плюнути разок, зрозумів, Томе? Нумо!

Том завмер перед картиною, дивлячись на неї. У хлопчиська пересохло в роті.

– Томе, нумо! Спритніше!

– Але, – повільно мовив Том, – вона ж гарна!

– Гаразд, я плюну за тебе!

Плювок Гріґсбі блиснув у сонячнім промінні. Жінка на картині посміхалася таємничо-сумовито, і Том, відповідаючи на її погляд, відчував, як калатає його серце, а у вухах неначе лунала музика.

– Вона гарна, – повторив він.

– Іди вже, поки поліція...

– Увага!

Черга принишкла. Тільки що вони сварили Тома – став як пень! – а тепер усі повернулися до вершника.

– Як її звати, сер? – тихо спитав Том.

– Картину? Здається, «Монна Ліза»... Точно «Монна Ліза».

– Слухайте оголошення, – мовив вершник. – Влада постановила, що сьогодні опівдні портрет на майдані буде віддано в руки тутешніх мешканців, аби вони могли взяти участь у знищенні...

Том і отямитися не встиг, як натовп, гукаючи, штовхаючись, борсаючись, поніс його до картини. Різкий звук полотна, що рветься... Поліцаї кинулися навтікача. Натовп вив, і руки дзьобали портрет, наче голодні птахи. Том відчув, як його буквально кинули крізь розбиту раму. Сліпо наслідуючи інших, він простяг руку, схопив

клапоть лисніючого полотна, смикнув та впав, а поштовхи та стусани вибили його з натовпу на землю. Весь у саднах, одяг розірваний, він дивився, як стареча жувала шматки полотна, як чоловіки розмальовували раму, розкидали ногами жорсткі клапті, шматували їх у найдрібніше лахміття.

Лише Том стояв притихлий обіч цієї свистопляски. Він зиркнув на свою руку. Вона гарячково притиснула до грудей шматок полотна, ховаючи його.

– Гей, Томе, чого ж ти? – гукнув Ґріґсбі.

Не кажучи ні слова, схлипуючи, Том побіг геть. За місто, на поранену воронками дорогу, через поле, через мілку річечку він біг, не обертаючись, і стиснута в кулак рука була захована під куртку.

Вже коли заходило сонце, він дістався маленького сільця та пробіг крізь нього. О дев'ятій годині хлопець був біля розбитої ферми. За нею, у тому, що залишилося від силосної башти, під навісом, його зустріли звуки, які казали йому, що родина спить – спить мати, батько, брат. Тихесенько, мовчки, він ковзнув до вузьких дверей та ліг, часто дихаючи.

– Томе? – пролунав у темряві материн голос.

– Що?

– Де ти вештався? – гримнув батько. – Постривай-но, ось я тобі вранці всиплю...

Хтось штовхнув його ногою. Його рідний брат, якому довелося сьогодні самому поратися на їхньому городі.

– Лягай! – стиха шикнула йому мати.

Ще стусан.

Том дихав уже рівніше. Довкола панувала тиша. Рука його була щільно-щільно притиснута до грудей. Півгодини лежав він так, заплющивши очі. Потім відчув щось: холодне біле світло. Високо в небі плив місяць, і маленький квадратик світла проповзав тілом Тома. Тільки тепер його рука послабила хватку. Тихо, обережно, прислухаючись до рухів сплячих, Том підняв її, він поквапився, глибоко-глибоко зітхнув, потім, весь охоплений чеканням, розтиснув пальці та розглядав клаптик зафарбованого полотна.

Світ спав, осяяний місяцем.

А на його долоні лежала Усмішка. Він дивився на неї у білім світлі, яке падало з опівнічного неба, і тихо повторював про

себе, знову й знову: «Усмішка, чарівна усмішка...»

За годину він усе ще бачив її, навіть після того, як обережно склав та заховав. Він заплющив очі, і знову у темряві перед ним – Усмішка. Лагідна, щира, вона була там і тоді, коли він заснув, а світ охопила німа тиша, і місяць плив у холоднім небі спочатку вгору, потім униз, назустріч ранку.

